

19.

O STATUSU INTELEKTUALCA, ILI ČEMU INTELEKTUALCI DANAS?

Cvjetko Milanja

Sažetak: U razmatranju autor skicira tezu da je uloga intelektualca, napose humanističkoga tipa, u ranijim društvenim i političkim sustavima donekle imala svoje opravdanje, jer su oni figurirali kao moralna savjest svoga vremena, upirući svoja nastojanja na ublažavanje ideološke rigidnosti i iz nje derivirane represije. Danas pak intelektualci „opće prakse“, zbog promijenjenih društvenih i političkih prilika, nemaju tu ulogu, posebice pak u postmoderno doba opće relativizacije. Ako su ranije oni imali svoje vjetrenjače, danas takvih vjetrenjača više nema, pa se uloga intelektualca bitno profesijski i stručno profilirala, i tako posredno može biti korektiv.

Ključne riječi: intelektualci, savjest, postmodernizam

Umjesno je upitati se o naravi i ulozi intelektualaca u prijašnjim društveno-političkim i ekonomskim prilikama u odnosu s današnjim, promijenjenim, odnosno točnije rečeno u doba modernosti i postmodernosti. Naša razmatranja, bolje reći skica, oslanja se na teorijsku refleksiju koja je elaborirala fenomen navedenih dviju epoha, te položaja, naravi i uloge intelektualaca u njima, s primisli, bar u zgradama, o intelektualcu na našim prostorima. Dakle, kako nas upućuju kritička mišljenja, a uzmimo najreprezentativnije, Frankfurtsku školu, Foucaulta, Tourainea, za razliku od vremena prosvjećenih vladara, kad su intelektualci bili spremni služiti tim vladarima, bez obzira na njihov autoritarizam, u doba zrele modernosti, posebice u 20. stoljeću, odnos se intelektualca prema povijesti znatno mijenja. Razlog tomu nisu samo epistemološke naravi koju je ponudilo razdoblje modernosti, kako to proizlazi iz lucidnih Foucaultovih sistematizacija, nego i u ekonomskim činjenicama, masovna proizvodnja, i s tim povezana masovna potrošnja. Za tren možemo staviti u zagrade obično kritičku i dosta negativnu ocjenu masovne potrošnje, koja ne želi sagledati i drugu stranu toga fenomena – strast subjekta da se realizira i tim „minimalizmima“, odnosno efekt sublimacije. Ovdje je bitnije primijetiti da je hegelijanski „čisti svijet uma“ u toj pojavi, kako nas upozoravaju Horkheimer i Adorno, vidio opasnost krajnje instrumentalizacije paketa ponude modernosti u službi prosječnosti, te drugo, još poraznije, u 20. stoljeću, taj hegelijanski čisti um postao je „podređen politikama modernizacije i nacionalističkim diktaturama“,¹ što je na paradoksalan način krajnja konzekvenција Hegelovih teza.

Tu smo već u srcu problema, kako za europski tako i za bivši jugoslavenski, te hrvatski kontekst. Neka budu, kao ilustracija, spomenute dvije markantne ličnosti – Sartre i Krle-

¹ Alain TOURAINE, *Kritika modernosti*, Zagreb 2007., 125.

ža, čija je književna i javna djelovanja dobro imati na umu, i zbog nutarnje aporije uz ino. Načelno se može reći da su intelektualci branili pokrete za nacionalno oslobođenje od različitih oblika kolonijalizma. No, to ih je navelo na mišljenje da su režimi koji su izrasli iz tih oslobodilačkih borbi automatski i neupitno progresijski. Otud popustljivost, pače i razumijevanje, prema represijama komunističkih režima (Aragon) i različitim oblicima terorizma (za ovo potonje primjer je Žižek). Otriježnjenje je došlo 68-om, odnosno postmodernističkim prijelomom, ali ne toliko epistemološkim novim činjenicama, koje su i samu prevlast uma dovele u pitanje, nego upravo obrnuto; intelektualci su optužili moderni svijet da je uništio um. Na toj tezi temelji se naša kritika intelektualaca u postmoderno doba. Moderni svijet više ne mogu voditi ideje, kao primjerice u 19. stoljeću, nego – budući da više nema društvenih aktera za revolucionarne promjene – jedino je preostala kritika „novog barbarstva“, apsolutne vlasti i državnog kapitalizma, što je neka vrsta „idejnog revolucionarstva“ u ime „čistih“ prosvjetiteljskih ideja. Jedini profit takva načina razmišljanja bio je da su intelektualci zauzeli kritički i odbojni stav prema političkom autoritarizmu, ali i prema instrumentalnoj racionalizaciji i tehničkom svijetu, i na taj su se način u stvari otuđili od društvenog života i u biti marginalizirali.

Takav put intelektualaca Touraine naziva skretanje prema *antimodernizmu*, za što veliku zaslugu ima Horkheimer i Frankfurtska škola tezom da je individualni Subjekt, budući da je odvojen od uma, postao ovisan o političkoj i/ili ekonomskoj moći. S druge strane tomu možemo pridodati prijezir prema masovnoj kulturi u čemu su oni vidjeli samo instrument manipulacije, ali ne i sublimacije. To je intelektualce dovelo do stava da figuriraju kao reprezentanti otuđene mase koja nije u stanju misliti vlastiti bitak. Ovdje međutim, kao prvi kritički korak, treba upozoriti kako na poznatu Weberovu tezu o raščaravanju modernog svijeta tako i na postmodernu ideju Subjekta, ma koliko on bio vatimovski „slab“, tako i na činjenicu da u postmoderno doba ne vrijede opća načela koja osiguravaju jedinstvo svijeta i čovjeka, svijeta prirode i razvitka povijesti. Ili drugim riječima kazano, intelektualci su izgubili moć jer im je masovna proizvodnja, masovna potrošnja i masovna kultura oduzela elitistički monopol i uzdrmala tezu o desublimaciji suvremene kulture; naime, potrošačka logika i logika vlasti su dosta konfliktne. Jedino opravdanje takva tipa intelektualca moglo bi se naći u Nietzscheovoj opasci o opasnosti utilitarizma. Ona je imala svoje realne temelje nakon drugog svjetskog rata u činjenici društvene prakse i zgrtanju bogatstva čiji je kulturni model bio utilitarizam.

Osnovne Foucaultove teze u horizontu našeg razmatranja mogu se naznačiti kao misao da je u modernom društvu vlast posvuda i nigdje, što znači da je vlast skup svih iskaza institucija. S tim u vezi subjektivacija bi bila posljedica presudnog širenja „upravljivosti“. Tako je konstitucija Subjekta proizvod „ukupne tehnologije vlasti nad tijelom koju tehnologija ‘duše’ – tehnologija odgojitelja, psihologa i psihijatar – ne uspijeva prikriti ili kompenzirati, iz jednostavna razloga što je ona samo jedno od njenih sredstava“.² Toj Foucaultovoj tezi se može suprotstaviti postmodernističko nastojanje prema kojemu se Subjekt konstituira upravo u oponiranju impersonalnoj vlasti koja tobože samo tehnički provodi vlast. Opet se dakle moramo vratiti ideji Subjekta makoliko da je on ugrožen.

U navedenom kontekstu intelektualac je imao svoju ulogu u promicanju i obrani tolerancije i slobode. No, druga polovica 20. stoljeća mijenja situaciju, pa je intelektualac – koji

² Michel FOUCAULT, *Nadzor i kazna: rađanje zatvora*, Zagreb 1994., 30.

je u komunističkim režimima imao značajnu ulogu - bio moguć kao mislilj kritike optimizma logike tržišta dobara i usluga (ženski pokreti, ekolozi), iako mu je prijetila opasnost zatvaranja u „ljevičarsku“ kritiku suvremenog društva koji su opisivali kao manipulacijski stroj. Međutim, kako se intelektualac poistovjetio s prosvjetiteljskom idejom modernosti, koja s dobom postmoderne, kako to uvjerljivo elaborira Lyotard, opada kao jedna od Velikih priča, i intelektualac gubi teren i građu.

Pa kakva je to postmodernistička slika društva, i uloga intelektualaca u njemu, sociološki govoreći. Sociološka je misao naime utvrdila da postoji određena aporija između slike sistema bez aktera (N. Poulantzas, N. Luhman) i slike aktera bez sistema (E. Goffman), odnosno između ekonomske i kulturne propozicije, te u procesu subjektivacije sukobom između subjekta i vlasti. Sedamdesete godine 20. stoljeća gotovo da su dale argumente za takvu rasudbu koja je društvo promatrala kao pakleni stroj, i to gotovo hiberniziran. Međutim, proces obrazovanja, potrošnje dobara, tehnologija, bili su dakako u pokretu. S druge strane, kraj osamdesetih pali su totalitaristički sustavi pa je slijedila apologija tržišne ekonomije, potrošnje, slobodama. Na sceni je bio *homo economicus* i njegovi intelektualni branitelji. Može se reći da se to odnosilo na bogatiji dio društava. Drugi su bili oprezniji i u tome vidjeli opasnost ističući nezavisnost i osobnost kulturnog i nacionalnog identiteta pod svaku cijenu. Posebno je to važno za tzv. male narode koji su došli do emancipacije, mirom (Češka, Slovačka) ili ratom (Hrvatska).

Navedene aporije dovele su do raspada „društvenog“, pa je dio intelektualaca stao jamrati nad nestankom normativizacija, predviđajući da jamac konstituiranja Subjekta, slobodnog i odgovornog, nisu više zakoni, nego zapravo sfera želje. Riječ je o novim elementi, pa i društvenog bića – individualizam, prava, tržište. Osobni Subjekt nije više kolektivni subjekt, a ljudska prava nisu dužnosti građana. U tom smislu i etika, kako upozorava Touraine „mora pozvati svakog pojedinca da preuzme odgovornost za svoj život i da brani slobodu koja je jako daleko od individualizma osjetljivog na sve vrste društvenog determinizma“,³ pri čemu bi sloboda značila način uravnoteženja između razbijenih fragmenata racionalističke modernosti, kako je definira Gidens i Beck, a prema Touraineu dominantan su četiri segmenta – seksualnost, potrošnja, nacija i poduzeće.

Nadaje se dakle pitanje kako razriješiti konflikt između Subjekta i sistema, između slobode i vlasti u današnjem „programiranom“ (Touraine) društvu u kome proizvodnja simboličnih dobara ima središnje mjesto. Ne jamačno više argumentima društvene uporabe tehnologije nego prije proizvodnjom i masovnom distribucijom slika, podataka i jezika (P. Bourdieu). Društvo i Subjekt su antagonistički supostavljeni, pa bi u tom smislu društvo bilo polje sukoba, dogovora, posredovanja između institucionalne racionalizacije i subjektivacije. Riječ je u biti o korespondenciji kulturnih orijentacija i društvenih aktera, a u horizontu bogata Sjevera i siromašna Juga, pa tako i Hrvatske, dakako da kulturalizam kod ovog potonjeg postaje sve agresivnijim argumentom.

Gdje je tu mjesto i uloga intelektualca? Intelektualcu „opće prakse“ čini se da je odzvonilo. Njega nema ili ga je sve manje u javnom životu. Dakako da bi tip intelektualca koji se zalaže za „stare“ vrijednosti (prosvjed protiv gospodara novca i vlasti) bio anakronizam; dapače neki su postali zagovornici novih despota, pa i u Hrvatskoj jamačno (Aralica). A drugi su i dalje mrzovoljili protiv ideje Subjekta u ime uma, povijesti i nacije (Lasić), a treći

³ A. TOURAINE, *n. dj.*, 280.

su branili univerzalne vrijednosti inkarnirane u poveljama Ujedinjenih nacija (Supek), dok su četvrti u biti branili univerzalne, transtemporalne, humanističke prosvjetiteljske vrijednosti (Gotovac), svi više manje s implicitnim podtekstom o potrošačkom društvu kao obliku dekadencije. Dakako da uloga intelektualca nije da reklamira oblike potrošačkoga društva, ali nije jamačno ni u tome da prezire želje onih kojima su dosta dugo bile uskraćene mogućnosti potrošnje, slobode, obrazovanja, što ne valja brkati s konzumerizmom u lošem smislu riječi. Konzumerizam je u dobrom smislu i oblik sublimacije. Nutarnja je aporija takva tipa intelektualca, zarobljena u prosvjetiteljskoj koncepciji, što osuđuju siromaštvo, a s druge strane jednako osuđuju i masovnu kulturnu potrošnju. Još veća njihova strukturna aporija jest u činjenici da kad pišu svoja književna djela oni slijede poučak romantizma, a to je ideja individualizma, subjekta, te afirmacija organskog, živog, tijela, a kad javno apeliraju kao da zaboravljaju taj poučak i zatravnjeni prosvjetiteljskom intencijom oni se vraćaju općim, vremenu neprimjerenim postulatima, i izgledaju kao neka vrsta uzaludnih apostola, pri čemu zapravo de facto rade na smrti romantičnog naslijeda. Svijest je za njih uvijek neki oblik lažne svijesti. Nije nimalo stoga čudno što oni gube svoj utjecaj na društvo kao cjelinu. Jednostavnije rečeno, golema većina stanovništva više vremena provodi u gledanju televizije nego čitanju knjiga, svjesni da im je porast životna standarda omogućio ne samo električne kućanske aparate i automobile, nego i godišnje odmore, obrazovanje djece, različite ugone, a ne samo obveze. K tome, upravo je to omogućilo rekuperaciju njihova Subjekta kojega je inače „visoka kultura“ optuživala za konformizam. Jamačno ne valja biti naivan i pomisliti da je izbjegnuto svaki oblik komercijalizacije, ali s druge strane valja imati na umu i učinke koji su se odrazili na polje emocija, solidarnosti, svijesti o temeljnim problemima života.

Na kraju možemo zaključiti zajedno s Touraineom da je uloga intelektualca da štiti od demagogije, da pridonosi pojavi Subjekta tako što će pojedinac biti akter vlastita života, a njegov glavni zadatak je da „izgradi savez između Subjekta, uma, slobode i pravde“.⁴ Trebali bismo u završnom dijelu primijeniti navedenu teorijsku skicu na analizu hrvatske stvarnosti, odnosno intelektualaca i njihovih akcija u ranijem i sadašnjem političko-društvenom sustavu, s polazišnom premisom da oni koji su služili različitim tiranima zašute, a oni drugi da brane slobodu od vlasti, što ostavljam za drugi dio rasprave.

⁴ Isto, 286.

ÜBER DIE POSITION DER INTELLEKTUELLEN. WOZU DIE INTELLEKTUELLEN HEUTE?

Zusammenfassung: In dieser Arbeit präsentiert der Autor die These, dass die Rolle der Intellektuellen, vor allem der humanistisch gesinnten Intellektuellen, in der früheren sozialen und politischen Systemen bis zu einem gewissen Grad gerechtfertigt war, weil sie als moralisches Gewissen seiner Zeit fungierten und bemüht waren, die ideologische Starrheit und die daraus resultierende Repression zu mildern.

Heute spielen die „universellen“ Intellektuellen, aufgrund sozialer und politischer Verhältnisse, nicht mehr solche Rolle, vor allem in der Postmoderne, in der Zeit der allgemeinen Relativierung. Wenn sie früher ihre eigenen Mühlen noch gehabt hätten, sind heute die Mühlen verschwunden. Daher hat sich die Rolle des Intellektuellen berufsmäßig und professionell profiliert und kann damit indirekt ein Korrektiv sein.

Schlüsselwörter: Intellektuelle, Gewissen, Postmoderne

Literatura

Michel FOUCAULT, *Nadzor i kazna: radanje zatvora*, Zagreb 1994.

Alain TOURAINE, *Kritika modernosti*, Zagreb 2007.

DESNIČINI SUSRETI
2009.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

 press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 4

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
FF-press

Za nakladnika

Damir Boras

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.

Zbornik radova

Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Zagreb, Ivana Lučića 3

tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879

e-mail: info@ffzg.hr

www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik

Boris Bui

Grafička oprema

Ivanka Čokol

Marko Maraković

Boris Bui

Lektura i izrada kazala

Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice

Ana Pojatina

Tisak i uvez

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA